

Cabaj, Jolanta

Z historii i prehistorii okolic Domanic

Szkice Podlaskie 10, 181-187

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Cabaj

Szkoła Podstawowa w Domanicach Kolonii

Z historii i prehistorii okolic Domanic

Wdrażana od trzech lat reforma szkolnictwa nakłada na nauczycieli konieczność interdyscyplinarnego przekazywania uczniom treści nauczania. Akcentuje się ponadto znaczenie praktycznej wiedzy, opartej na bezpośrednim doświadczeniu. Wskazuje też na potrzebę wykorzystania w dydaktyce najbliższego otoczenia ucznia, jego małej ojczyzny.

W pracy niniejszej intencją autorki jest ukazanie możliwości prezentacji uczniom uwarunkowań rozwoju ich środowiska przyrodniczego. Treści zawarte w tej publikacji zostały oparte na literaturze przyrodniczej oraz obserwacji w terenie.

Zakres terytorialny pracy stanowi obszar gminy Domanice¹ i częściowo, gmin sąsiednich (Siedlce, Skórzec, Wodynie, Stoczek Łukowski i Łuków).

Charakterystycznym dla przedstawianego obszaru jest jego pograniczny charakter - zarówno historyczny, jak i geograficzny. W czasach I Rzeczypospolitej na terenie dzisiejszej gminy Domanice przebiegała granica między należącą do prowincji małopolskiej ziemią łukowską oraz ziemią czerską, wchodzącą w skład Mazowsza. Podział administracyjno-państwowy rzutował równocześnie na przynależność kościelną omawianego obszaru. I tak Olszyc² (obecnie trzy wsie o tej nazwie) oraz teren dzisiejszej Emilianówki należał do parafii Wodynie, ta zaś do diecezji poznańskiej. Pozostałe wsie należały najpierw do parafii Łuków (lub Zbuczyn), a od 1747 r. do parafii Domanice³. Ta natomiast wchodziła w skład diecezji krakowskiej.

Pod względem geograficznym gmina Domanice jest położona na Równinie Łukowskiej, na jej północno-zachodnim skraju. W sąsiedztwie od poł-

¹ W skład gminy Domanice, utworzonej w 1991 r., wchodzi 14 wsi: Czachy, Domanice, Domanice Kolonia, Emilianówka, Kopcie, Olszyc Folwark, Olszyc Szlachecki, Olszyc Włościański, Pieńki, Podzdrój, Przywory Duże, Przywory Małe, Śmiary Kolonia i Zażelazna.

² Najstarsza znana autorce informacja o Olszycu pochodzi z 1541 r., gdy był wymieniany w uposażeniu parafii Wodynie, Cz. Pietrasik, *Dzieje szkoły wodyńskiej. Publikacja wydana z okazji spotkania nauczycieli i wychowanków Szkoły Podstawowej im. Władysława Łokietka w Wodyniach z roku szk. 1950/51*, Wodynie 23-06-2001, s. 9.

³ Pierwsza wzmianka o Domanicach i Przyworach pochodzi z 1548 r. W 1580 r. pojawiła się w źródłach informacja o Czachach i Kopciach. Pierwszy kościół w Domanicach został wybudowany przed 1595 r., S. Litak, *Rozwój sieci parafialnej w Łukowskiem do końca XVI w.*, „Rocznik Humanistyczny”, t. XII, z. 2, s. 35, 66-67.

dniowego zachodu i zachodu znajdują się tereny Wysoczyzny Żelechowskiej (gminy Wodynie i Stoczek Łukowski) oraz od północy Wysoczyzny Siedleckiej (gmina Siedlce), leżących w strefie moren czołowych⁴ zlodowacenia warciańskiego⁵.

Równina Łukowska stanowi w większości płaski, piaszczysty obszar w strefie odpływu wód glaciofluwalnych⁶, pochylony w kierunku południowo-wschodnim. Charakteryzuje się niewielkimi deniwelacjami, wynoszącymi do 30 m. W mało zróżnicowanej rzeźbie terenowej widoczne są piaszczyste równiny, wywyższenia tarasów nadzalewowych, doliny rzeczne i wyspowe wywyższenia w obrębie dolin⁷.

Domanice są położone na przedpolu moren czołowych zlodowacenia warciańskiego. Strefa tych moren ciągnie się od okolic Żelechowa, następnie w pobliżu Stoczka Łukowskiego aż po Zbuczyn⁸. Ich pozostałością są zdenurowane⁹ pagórki o wysokościach nieznacznie przekraczających 200 m n.p.m. Taki krajobraz możemy zaobserwować niedaleko wsi Wola Wodyńska i Młynki oraz między Trzcincem i Żebrakiem. Widoczną pozostałością moreny czołowej są również głązy narzutowe. Ich liczne skupiska znajdują się m.in. w pobliżu Toczysk (gmina Stoczek Łukowski) oraz Woli Wodyńskiej.

Interesujący jest również wygląd gładów narzutowych, ich rozmiary i kolorystyka. Mimo zagospodarowywania ich przez miejscową ludność w przeszłości jako materiał budowlany, a także wywozu przez Niemców w czasie ostatniej wojny, zachowały się głązy o wysokości przekraczającej 1, 5 m. Kolorystyka wskazuje natomiast na pochodzenie z Gór Skandynawskich.

W okolicach występowania moren czołowych (Wola Wodyńska, Trzciniec) można również spotkać niewielkie oczka wodne, położone w naturalnych zagłębieniach terenu na nieprzepuszczalnym gliniastym podłożu, będące

⁴ Morena czołowa – wyniosła forma akumulacji lodowcowej, zbudowana z mieszaniny nie wysortowanego materiału skalnego od bloków skalnych, przez żwiry i piaski do pyłów i ilów, W. Stankowski, *Geografia fizyczna z geologią*, Warszawa 1997, s. 157-158.

⁵ Zlodowacenie Warty – wydzielone stadium zlodowacenia środkowopolskiego, w którym czoło lądolodu opierało się o Wzgórza Dalkowskie, Trzebnickie i Ostrzeszowskie, a dalej na wschód przebiegało w kierunku na Działoszyn, Łódź, wzdłuż doliny Pilicy do Siedlec, Mielnika i Białowieży. Zakończyło się ono 130 tys. lat temu, ABC. Świat. Polska I, Poznań 2000, s. 72; por. też. *Encyklopedia geograficzna świata*. Polska, Kraków 1997, s. 42.

⁶ Wody glaciofluwalne – wody powstałe z topnienia lodowca.

⁷ Plan zagospodarowania rezerwatu częściowego „Topór”. 1 I 1987 r. do 31 XII 1996; por. też J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2000, s. 204-205

⁸ M. Rogowiec, *Charakterystyka środowiska geograficznego*. [w:] *Przyroda województwa siedleckiego*. Praca zbiorowa pod redakcją Henryka Kota, Siedlce 1995, s. 12.

⁹ Denudacja – ogół procesów polegających na usuwaniu zwietrzliny z powierzchni skał, a przez to ich odsłanianie i obniżanie powierzchni terenu. *Słownik szkolny. Terminy geograficzne*, Warszawa 1991, s. 33.

pozostałością samoistnie zasypywanych i zarastających jezior polodowcowych.

W sąsiedztwie obszaru gminy Domanice, m.in. w okolicach Wodyń i Wołyniec, można zaobserwować krajobraz charakterystyczny dla zaplecza moren czołowych. Są to przede wszystkim faliste równiny, zbudowane z glin zwałowych moreny dennej, urozmaicone wałami ozów¹⁰. W okolicach Lipniaka występują również pagórki kemów¹¹.

Obszar gminy Domanice jest charakterystyczny dla Równiny Łukowskiej. W ukształtowaniu terenu dominują równiny sandrowe¹² z niewielkimi krami glin morenowych, piaszczyste ostańce¹³, doliny rzek z otaczającymi je tarasami nadzalewowymi i wydmy.

Występujące w okolicach Domanic kry glin morenowych zawierają materiał skalny okresu jury. Kra jurajska – jak podaje Marek Tadeusz Ciosek – „jest oderwanym płatem ilastej, morskiej skały osadowej pochodzącej z terenów dzisiejszej Estonii”¹⁴. Zdaniem tego badacza kra została wyrwana z macierzystego podłoża i zawleczona przez lądolód w okolice Łukowa. Charakterystyczne dla kry jurajskiej jest występowanie amonitowatych¹⁵.

Skamieniałości amonitowatych występują dość licznie na terenach żwirowni w okolicach Domanic. Znaleźiska takie odnotowano m.in. w Śmiarach Kolonii i w Czachach. Podobnie jak na terenie wsi Gołaszyn, opisywanej przez M. T. Cioska, skamieniałości amonitowatych zalegają na głębokości 2-

¹⁰ Oz – silnie wydłużona pagórkowata forma terenu w postaci długiego, zazwyczaj krętego wału, powstała przez akumulację materiału lodowcowo-rzecznego w szczelinie lądolodu, w tunelu lodowym lub pod lodem. Ibidem, s. 122.

¹¹ Kem – pagórek lub wzgórze utworzone przez akumulację materiałów lodowcowo-rzecznych i lodowcowych w obniżeniu ograniczonym przynajmniej z jednej strony ścianą lodu. Stoliwa lub pagórki kemowe powstają w przytainach lodowcowych, terasy kemowe – między zboczem doliny a bokiem języka lodowcowego w okresie jego zanikania, gdy już nie wypełnia całej szerokości doliny, inne formy kemowe – w szerokich szczelinach wód wśród brył martwego lodu lub między czołem lodowca a czołowym wałem morenowym po nieznacznym cofnięciu się czoła lodowca. Ibidem, s. 76.

¹² Sandry – inaczej osad glaciefluwialny, występujący w postaci piasków i żwirów, *Słownik szkolny...*, Warszawa 1991, s. 121.

¹³ Ostaniec deflacyjny - pagórek z materiału ocalonego przed zwiewaniem wskutek zachowania się na nim płatu darni lub kępy krzewów lub drzew, *Słownik szkolny. Terminy geograficzne*, s. 121.

¹⁴ M. T. Ciosek, *Rezerваты przyrody województwa siedleckiego*, b.m. i r.w., s. n1b; por. też M. Ciosek, H. Kot, Z. Kaszuba, *Obszary i obiekty prawnie chronione* [w:] *Przyroda województwa siedleckiego*, s. 98.

¹⁵ Amonity – podgromada kopalnych głowonogów o muszli zewnętrznej, zwierzęta morskie, aktywnie pływające, występowały od wczesnego dewonu do późnej kredy, stanowią ważne skamieniałości przewodnie i wskaźniki paleoprowincji faunistycznych. *Encyklopedia biologiczna. Wszystkie dziedziny nauk przyrodniczych*, T. 1, Kraków 1998, s. 114-117.

3 m. Zachowały się też kompletne muszle w formach ewolutnych i inwolutnych.

W krajobrazie najbliższej okolicy Domanic na uwagę zasługuje piaszczysty ostaniec. Znajduje się on w pobliżu drogi Domanice–Mrocзки. Wznosi się na wysokość 185,5 m n.p.m. W przeszłości był wykorzystywany do celów wojskowych, jako punkt obserwacyjny. Obecnie porośnięty jest lasem sosnowym. Widoczne są jednak strome zbocza, zwłaszcza południowe i wschodnie.

W wielu miejscach na obszarze gminy Domanice zachowały się piaszczyste wydmy. Można je zaobserwować w pobliżu leśniczówki w Domanicach, jak również w lesie Górki niedaleko Podzdroju. W tym ostatnim były do niedawna naturalne skupiska roślin ściśle chronionych, m.in. rojnika. Na skutek jednak „planowego zalesiania nieużytków”, przeprowadzonego w końcu lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku, rośliny te wyginęły.

Charakterystyczne dla krajobrazu gminy Domanice są doliny rzek. Związane jest to z jej położeniem na obszarze źródłiskowym. Tu swoje źródła ma Kostrzyń, która zbiera wody z terenów położonych na zachód od wsi Olszyc Folwark, Emilianówka, Czachy, Domanice, Podzdrój i Przywory Duże. Obecnie zachowały się trzy źródła w okolicach Olszyca, Domanic Kolonii oraz Przywór Małych.

Warto zauważyć, iż w bliskim sąsiedztwie gminy Domanice mają swoje źródła: Krzna Południowa (w rezerwacie „Jata”) i Muchawka (okolice Pieńk).

Utwory polodowcowe wywarły decydujący wpływ na kształtowanie się gleb na terenie gminy Domanice. Dominują tu utwory rzeczno-lodowcowe i zastoiskowe. Wśród tych pierwszych występują piaski luźne, piaski słabo gliniaste, piaski gliniaste, piaski luźne żwirowe i żwir piaszczysty. Do zastoiskowych zaliczamy: piaski zastoiskowe (luźne pylaste i słabo gliniaste pylaste), pyły zastoiskowe (piaszczyste, gliniaste, glina lekka pylasta)¹⁶.

Z utworów piaszczystych i gliniasto-piaszczystych wytworzyły się kwaśne gleby brunatne¹⁷, płowe¹⁸, bielcowe¹⁹, glejo-bielcowe²⁰ i rdzawe²¹. Na

¹⁶ Plan zagospodarowania rezerwatu..., s. 5-6.

¹⁷ Gleby brunatne kwaśne – gleby wytworzone zazwyczaj z utworów piaszczystych lub gliniasto-piaszczystych. Są mało zasobne lub ubogie w składniki pokarmowe dla roślin. Ze względu na małą przydatność rolniczą są zwykle przeznaczane pod uprawy leśne, w których stanowią siedliska dla zbiorowisk leśnych mieszanych lub borowych. *Encyklopedia geograficzna świata. Polska*, s. 106.

¹⁸ Gleby płowe – wytworzyły się na glinach morenowych. Pod uprawami rolniczymi gleby płowe są klasyfikowane do utworów dobrych, *Ibidem*.

¹⁹ Gleby bielcowe – Stanowią charakterystyczne siedliska dla kwaśnych zbiorowisk lasów sosnowych i świerkowych (borów). Pod uprawami rolniczymi gleby te należą do mało produktywnych, gdyż są bardzo kwaśne i ubogie w składniki biogenne, *Ibidem*, s. 107.

²⁰ Gleby glejbielcowe – odmiana gleb bielcowych charakterystyczna dla terenów

terenach gminy Domanice przeważają zatem gleby mało urodzajne.

Pod względem klimatycznym obszar gminy Domanice, według podziału J. M. Matuszkiewicza na regiony geobotaniczne, należy do Działu Mazowiecko-Poleskiego, w środkowej części Krainy Południowomazowiecko-Podlaskiej i Podkrainy Południowopodlaskiej²².

Dominującą rolę w kształtowaniu pogody i klimatu odgrywają tu masy powietrza polarno-morskiego, które przeważają latem; zimą częściej napływa powietrze kontynentalne.

Średnia roczna temperatura dla podkrainy wynosi 7,2 stopnia Celsjusza i jest niższa od podkrain sąsiadujących o 0,4-0,6 stopnia. Podkraina Południowopodlaska charakteryzuje się dość chłodnymi zimami, przeciętnymi wiosnami, ciepłymi latami i dość chłodnymi jesieniami. Ponadto występuje wysoka roczna amplituda temperatur – 22,5 stopnia Celsjusza, co świadczy o kontynentalizacji klimatu. Zimy są chłodniejsze niż w krainach sąsiednich o 1,5-1,8 stopnia Celsjusza (średnia –3,1), wiosna o 0,4 (średnia 6,5), jesień o 0,4-0,6 (średnia 7,8), lato zaś cieplejsze o 0,1 do 0,3, przy średniej 17,8²³.

Lato i zima trwają po 100-110 dni, zdecydowanie dłużej niż wiosna i jesień.

Suma rocznych opadów dla okolic Domanic wynosi 540 mm. Największe opady notuje się w lipcu – około 80 mm²⁴. Najsuchszą porą roku jest zima (99 mm), najwilgotniejszą zaś lato – 200 mm. Dla całej Krainy Mazowiecko-Poleskiej charakterystyczne są większe opady na przełomie lata i jesieni (wrzesień-październik, niekiedy sierpień)²⁵.

Analiza warunków geomorfologicznych, geologicznych, glebowych, hydrologicznych i klimatycznych wyjaśnia przyczyny zróżnicowania zespołów leśnych w okolicach Domanic. Dominują tutaj bory różnego typu w zależności od ukształtowania terenu i zasobności gleb w wilgoć.

Na glebach najuboższych, piaszczystych (sandry, wydmy) występuje bór suchy (*Cladonio-Pinetum*). W drzewostanie czysto sosnowym warstwa krzewów jest bardzo rzadka, stanowią ją głównie jałowce, warstwa zielna wykazuje zwarcie 10-20% i składa się z traw, wrzosów, borówki brusznicy. W warstwie mszystej dominują porosty, głównie chrobotki. W młodszej fazie *Cladonio-Pinetum* warstwa runa i podszytu jest jeszcze bardziej uboga. Zbiorowiska opisywanego typu występują m. in. przy szosie siedleckiej między Gołębkiem i Przyworami Dużymi, na piaszczystych pagórkach niedaleko

podmokłych, Ibidem.

²¹ Gleby rdzawe – odmiana gleb bielcowych, powstałych na utworach piaszczystych o słabo wyrażonym procesie bielcowania, Ibidem.

²² J. M. Matuszkiewicz, *Zespoły leśne Polski*, Warszawa 2001, s. 30.

²³ Ibidem, s. 32-39.

²⁴ *Plan zagospodarowania rezerwatu...*, s. 10.

²⁵ J. M. Matuszkiewicz, *Zespoły leśne...*, s. 40-50.

Zażelaznej oraz na piaszczystych równinach między Domanicami i Kopciami.

Na nieco wilgotniejszych glebach, w obniżeniach terenu i na nieco żyzniejszych piaskach słabo gliniastych występuje subatlantycki bór sosnowy świeży (*Leucobryo-Pinetum*). W drzewostanie dominuje sosna z niewielkim udziałem brzozy omszonej. Warstwa krzewów jest mało zwarta. W jej skład wchodzi gatunki drzewostanowe, kruszyna pospolita i w niektórych miejscach jarzab pospolity. W runie wyróżnić można borówkę brusznicę, borówkę czernicę, trawy wąskolistne; w warstwie mszystej, wykazującej zwarcie 60-70%, występują mchy i widłaki, w nazewnictwie lokalnym określane jako wilcze pazury. Lasy tego typu można spotkać w obniżeniach międzywydmowych na południe od Domanic.

Na zarastających torfowiskach oraz na podmokłym, ubogim podłożu (piaski sandrowe, piaski rzeczne tarasów akumulacyjnych) występuje bór sosnowy bagienny (*Vaccinio uliginosi-Pinetum*). W zbiorowisku tym znajdujemy charakterystyczne gatunki roślinne krzewinkowe – bagno zwyczajne, borówka lochynia, borówka czernica, borówka brusznica oraz turzyca zwyczajna i mchy. Drzewostan, dość niski i mało zwarty, budują: sosna i brzoza omszona. Warstwa krzewów jest mało wyraźna. W jej skład wchodzi gatunki drzewostanowe i kruszyna pospolita. Zbiorowiska *Vaccinio uliginosi-Pinetum* są nieliczne. Można je odnaleźć w pobliżu Kopci i Czach.

Na żyzniejszych glebach, które powstały na piaskach gliniastych, występuje kontynentalny bór mieszany (*Quercu roboris-Pinetum*) – suchszy z leszczyną, wilgotniejszy z trzęślicą modrą. Las taki występuje na pograniczu gmin Domanice i Wiśniew, na południowy wschód od wsi Zażelazna. Przez ludność miejscową jest nazywany Dąbrową. Nazwa zapewne pochodzi od dużego niegdyś udziału w drzewostanie dębu szypułkowego. Obecnie gatunek ten jest w stanie szczątkowym²⁶. Dominujący udział w drzewostanie ma sosna, w mniejszym stopniu świerk, brzoza brodawkowata i grab, a w szczątkowej formie jodła.

Warstwa krzewów jest silnie rozwinięta. Dominują tu: kruszyna pospolita, jarzab pospolity i leszczyna zwyczajna. W warstwie zielonej występują: konwalijka dwulistna, konwalia majowa, borówka czarna, siódmaczek leśny, orlica pospolita, trawy. Warstwa mszysta charakteryzuje się zróżnicowaną zawartością, którą warunkuje wilgotność podłoża. Zbudowana jest z mchów, m.in. rokitnika pospolitego i gajnika lśniącego.

Na obszarze gminy Domanice w wielu miejscach zachowały się w fragmentarycznej formie lasy łąkowe. Ich pozostałości znajdują się w Przyworach

²⁶ Wśród nielicznych okazów starych dębów szypułkowych, rosnących na pograniczu Dąbrowy i lasów Nadleśnictwa Łuków, jeden ma znaczenie historyczne. Według tradycji ustnej na jego konarach Rosjanie powiesili kilku powstańców 1863 r. Obecnie dąb ten jest w rejestrze pomników przyrody.

Dużych, Podzdroju, Domanicach Kolonii, Czachach i Olszycu. Nazwa ostatniej z wymienionych wsi ma zapewne związek z obecnością tam dużej ilości olchy czarnej.

Zanikanie w krajobrazie lasów łęgowych jest spowodowane planową działalnością człowieka, związaną z poszerzaniem obszaru trwałych użytków zielonych. Niewielkie płaty łągów są usytuowane na terenach źródliskowych, które nie nadają się do użytkowania rolniczego.

Wśród pozostałości lasów łęgowych na obszarze gminy Domanice można wyróżnić dwie ich postaci. Pierwsza z nich to łąg jesionowo-wiązowy (*Ficario-Ulmetum minoris*), druga zaś to łąg jesionowo-olszowy (*Fraxino-Alnetum*).

Przykładem łągu jesionowo-wiązowego jest las położony na pograniczu Domanic Kolonii i Domanic. Na podmokłym terenie źródliskowym, gdzie ma jedno ze źródeł rzeka Kostrzyń, występują: wiąz pospolity, jesion, olcha czarna, czeremcha, lipa drobnolistna, klon zwyczajny, bez czarny, chmiel zwyczajny, porzeczka czerwona oraz bardzo liczne gatunki runa pokrywające okresowo nawet 100% powierzchni. Wczesną wiosną w runie występuje obficie zawilec gajowy, od późnej wiosny do jesieni dominuje pokrzywa zwyczajna, łopian, glistnik jaskółcze ziele.

W bezpośrednim sąsiedztwie obszaru gminy Domanice, na terenie należącym do województwa lubelskiego, znajdują się dwa rezerваты jodłowe – Topór i Jata. Są one częścią kompleksu leśnego Kryńszczak, wchodzącego w skład Nadleśnictwa Łuków. Rezerваты te są najdalej na północ wysuniętymi naturalnymi stanowiskami jodły. Ich opis fitosocjologiczny jest dostępny w literaturze²⁷.

Przedstawiona wyżej analiza geomorfologiczna, hydrologiczna, klimatyczna i fitosocjologiczna gminy Domanice, jednej z najmniejszych w Polsce, wskazuje na dużą różnorodność badanego obszaru. Dotyczy ona szczególnie krajobrazu i szaty roślinnej. Jest to przede wszystkim następstwem zlodowań i warunków klimatycznych.

²⁷ *Przyroda województwa siedleckiego*, s. 91-93 i 115-116; M. T. Ciosek, *Rezerваты przyrody...*, s. nlb.